

<https://doi.org/10.62405/osiconf.2026.40>

Чмир Олена,

Державна наукова установа «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» (УкрІНТЕІ), Київ, Україна,
ORCID: 0000-0002-9376-7344, e-mail: ES@ukrintei.ua

ВІД ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ ДО ВІДКРИТОЇ НАУКИ, ВІД Е-АРХІВУ ДО ЕКОСИСТЕМИ

АНОТАЦІЯ. Узагальнено досвід розбудови Національного репозитарію академічних текстів (НРАТ) як центрального елемента інфраструктури відкритої науки в Україні за період від моменту його заснування та окреслено перспективи розвитку в контексті інтеграції до Європейської хмари відкритої науки (EOSC). Методи дослідження: аналіз нормативно-правових актів, що регламентують функціонування НРАТ, огляд даних моніторингу в частині динаміки наповнення бази даних (БД) академічних текстів та інтеграції локальних репозитаріїв, порівняльний аналіз практик розбудови наукових е-інфраструктур. Простежено послідовність визнання цінності відкритого доступу, відкритих даних та відкритої науки на рівні державної політики; описано трансформацію від локального архіву текстів дисертацій і звітів НДР до відкритого онлайн-репозитарію; показано процес розширення інформаційних джерел завдяки інтеграції репозитаріїв закладів вищої освіти, наукових установ, видавництва та видань; показано, як відбувалось створення нових сервісів (відкритого рецензування, популяризації науки, архівування дослідницьких даних, підтримки на основі штучного інтелекту). Доведено, що за десять років НРАТ перетворився з е-архіву на екосистему взаємопов'язаних сервісів. Визначено перспективи подальшого розвитку на основі творчого запозичення кращих зарубіжних практик та інтеграції до EOSC.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: відкритий доступ; відкрита наука; Національний репозитарій академічних текстів; наукова інфраструктура; відкриті дослідницькі дані; Європейська хмара відкритої науки (EOSC).

ВСТУП. Глобальний рух за відкритий доступ до наукової інформації розпочався у 2000-х роках і від часу ухвалення Будапештської ініціативи відкритого доступу пройшов шлях від ідеї, підтриманої ентузіастами, до обов'язкової складової державної політики багатьох країн. Ідея вільного безоплатного доступу до результатів досліджень поступово розширилася до концепції відкритої науки, яка охоплює не лише публікації, а й дослідницькі дані, методи, обладнання, програмне забезпечення та процес наукової комунікації, зокрема — залучення громадськості (UNESCO, 2021). В Україні цей шлях мав власну послідовність і хронологію. Спочатку на рівні нормативно-правових актів було визнано цінність відкритого доступу до адміністративних даних та наукових публікацій, а згодом і цінність відкритої науки як цілісної парадигми. Це знайшло відображення в «Національному плані дій щодо відкритої науки» (Kabinet Ministriv Ukrainy, 2022) та «Дорожній карті інтеграції України до Європейського дослідницького простору» (Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, 2025). Ключовим елементом відкритої наукової інфраструктури став Національний репозитарій академічних текстів (НРАТ) — загальнодержавна розподілена електронна база даних, створена відповідно до урядового розпорядження від 22 липня 2016 року № 504 (Kabinet Ministriv Ukrainy, 2016) та відповідної постанови від 19 липня 2017 року № 541 (Kabinet Ministriv Ukrainy, 2017). У публікаціях про НРАТ 10-річної давнини здебільшого йдеться про цінність репозитарію як інструменту забезпечення виявлення академічного плагіату (Osvita.ua, 2016), адже саме ця мотивація домінувала на момент ініціювання його створення. Та вже на етапі обговорення майбутньої моделі НРАТ у 2016–2017 роках, яке відбувалось із широким залученням академічної спільноти та громадськості, цей підхід кардинально змінюється: пропонується «зробити максимально доступною навчальну

та просвітницьку літературу, наукову і патентну інформацію... створити диверсифіковану і добре структуровану платформу знань, пов'язану з аналогічними вітчизняними й зарубіжними інтернет-ресурсами відкритого доступу» (Chmyr, 2017). Разом із тим, тривалий час залишались недостатньо висвітленими питання практики трансформації наукового е-архіву в повноцінну екосистему сервісів з відповідною розгалуженою мережею постачальників інформації, можливостями повноцінної наукової аналітики й комунікації, сервісами відкритої науки та всебічної підтримки користувачів із задіянням технологій штучного інтелекту.

Мета — узагальнення досвіду розбудови НРАТ у період 2016–2026 рр., пояснення логіки послідовних трансформацій від визнання цінності відкритого доступу до формування е-архіву та його поступового перетворення на екосистему, окреслення перспектив розвитку НРАТ у контексті інтеграції до Європейської хмари відкритої науки (EOSC).

МЕТОДИ. Дослідження ґрунтується на аналізі нормативно-правових актів, що регламентують розвиток наукової та освітньої діяльності України, відкритий доступ до інформації та поширення відкритих даних, євроінтеграційні процеси, створення та забезпечення функціонування НРАТ. Використано контент-аналіз офіційних публікацій щодо діяльності Національного репозитарію академічних текстів, зокрема — щоквартальних звітів про наповнення репозитарію, розбудову проекту НРАТ та інтерес до нього з боку відвідувачів і користувачів. Історико-порівняльний метод дозволив виокремити послідовні етапи розвитку — від нормативного визнання цінності інформаційної відкритості до формування екосистеми; описово-аналітичний метод став основою для аналізу сервісів та можливостей НРАТ; метод компаративного аналізу покладено в основу визначення місця Нацрепозитарію у контексті аналогічних зарубіжних інфраструктур відкритої науки.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ. Аналіз вітчизняної нормативно-правової бази засвідчує чітку послідовність визнання суспільної цінності відкритості. На першому етапі увага зосереджувалася на відкритому доступі до адміністративної інформації («набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних») (Kabinet Ministriv Ukrainy, 2015), потім — забезпеченні відкритості результатів наукових досліджень та публікацій. На наступному етапі до порядку денного увійшли питання академічної відкритості у більш широкому сенсі, підтримка доказової науки через утвердження принципів FAIR та практики управління науковими даними. Це відбувалось одночасно двома шляхами: як рух знизу (створення закладами вищої освіти інституційних репозитаріїв, експерименти з відкритими освітніми ресурсами) та рух згори (урядові рішення, дії центральних органів виконавчої влади). Поступово отримала оформлення державна політика відкритої науки, яка інтегрує відкритий доступ, відкриті дані, відповідальне оцінювання досліджень та академічну доброчесність у єдину рамку. Йдеться про Національний план дій щодо відкритої науки та Дорожні карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору. Ця послідовність від часткових рішень до цілісної політики є типовою для більшості країн, а в українському контексті вона тісно пов'язана з конкретним інфраструктурним проектом — НРАТ. Основою Нацрепозитарію став локальний архів «сірої» наукової літератури — рукописів звітів про наукові дослідження і розробки, в тому числі дисертаційні. Його було створено в рамках системи державної реєстрації (Chmyr et al., 2017), підтримуваної Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації. Ця база даних має статус «Національного надбання» й містить інформацію про сотні тисяч наукових досліджень, які проводились в Україні з початку 1990-х років і до сьогодні. У липні 2016 року Уряд підтримав пропозицію Міністерства освіти і науки щодо створення Національного репозитарію академічних текстів (Osvita.ua, 2016), а 19 липня 2017 року постановою Кабінету Міністрів № 541 було затверджено положення про НРАТ (Kabinet Ministriv Ukrainy, 2017). Реалізація цих рішень означала, що закритий локальний архів перетворюється на повноцінний відкритий онлайн-репозитарій. Будь-хто з відвідувачів офіційного вебпорталу НРАТ має змогу безоплатно переглядати й завантажувати повні тексти, які також індексуються зовнішніми пошуковими системами. Це принципово змінило ситуацію: від інструменту накопичення даних та фіксації академічних здобутків,

яким був Фонд НДДКРiДР — до платформи відкритого доступу, зареєстрованої у міжнародних реєстрах OpenDOAR та FAIRsharing. Останні два роки активізувався процес інформаційної інтеграції з локальними репозитаріями закладів вищої освіти, наукових установ і видавництв. Станом на 1 липня 2026 року таку інтеграцію з Нацрепозитарієм здійснювали 73 інституції — заклади вищої освіти, наукові установи та наукові видання, а їхній сукупний контент, представлений у НРАТ, становив 107,6 тис. найменувань академічних текстів. Крім того, на вебпорталі Нацрепозитарію доступні 208,9 тис. реєстраційних карток і 9,6 тис. кваліфікаційних робіт здобувачів вищої освіти (Natsionalnyi repozytarii akademichnykh tekstiv, 2020-2026). Пошуковий сервіс НРАТ дає змогу здійснювати тематичний пошук як за матеріалами центрального репозитарію, так і локальних, що фактично перетворює НРАТ на єдину точку доступу до широкого масиву наукових та освітніх праць. Паралельно з розширенням мережі постачальників контенту збільшувався спектр видів академічних текстів, представлених у НРАТ: від звітів про НДР та дисертацій — до кваліфікаційних робіт здобувачів вищої освіти, статей у наукових виданнях, монографій, підручників, навчальних посібників, наборів даних. Також відбувався запуск нових сервісів, кожен з яких підтримує окрему ланку наукової комунікації. Сервіс відкритого рецензування відповідає на виклики, які постають перед традиційними моделями рецензування (Boughton et al., 2018; Ross-Hellauer et al., 2017). Сервіси популяризації науки орієнтовані на розширення аудиторії, що цікавиться результатами наукових досліджень, — за межі вузькопрофесійної спільноти. Сервіс архівування наукових даних дозволяє розміщувати первинні дані, на яких ґрунтуються результати досліджень, реалізуючи принципи FAIR безпосередньо в національній інфраструктурі (Chmyr & Sotnychuk, 2026), а не лише через платформи на кшталт Zenodo чи Figshare. Для підтримки повноцінного використання ресурсів Нацрепозитарію в освітньому процесі підготовлено серію матеріалів методичного характеру, які будуть корисні для всіх рівнів підготовки здобувачів вищої освіти (Chmyr, 2026; Natsionalnyi repozytarii akademichnykh tekstiv, 2026). Нещодавно на вебпорталі НРАТ запущено ШІ-помічника, який допомагає користувачам орієнтуватися в матеріалах порталу. Він надає поради щодо того, як краще побудувати пошуковий запит по темі, пояснює, як організований ресурс, як верифікувати обліковий запис, спрямовує до довідкових ресурсів тощо (Natsionalnyi repozytarii akademichnykh tekstiv, 2020-2026). Це перший крок до інтеграції штучного інтелекту в наукову комунікацію НРАТ. Наразі команда працює над удосконаленням можливостей ШІ-помічника, оскільки вже перші місяці його роботи продемонстрували великий запит спільноти саме на автоматизацію пошуку інформації в БД АТ НРАТ та її комплексний аналіз (змістовний, термінологічний тощо). Показово, що функція підтримки академічної доброчесності, яка була відправною точкою для створення НРАТ, органічно вписалася в екосистему його сервісів: відкритий доступ і відкрите рецензування стали доповненням раніше реалізованих технічних можливостей інтеграції з зовнішніми інструментами виявлення текстових запозичень (Lindemann & Häberlein, 2023). Перспективи подальшого розвитку НРАТ пов'язані передусім з інтеграцією до Європейської хмари відкритої науки (EOSC) та виконанням завдань щодо ЄДП. Необхідно забезпечити узгодження метаданих і протоколів обміну даними НРАТ зі стандартами EOSC, розвивати сервіси управління дослідницькими даними, аналітичні інструменти для оцінювання академічного ландшафту України, удосконалювати ШІ-асистовані сервіси.

ВИСНОВКИ. За десять років свого існування Національний репозитарій академічних текстів пройшов шлях від забезпечення онлайн-доступу до наукових рукописів — до масштабного національного електронного архіву наукової та освітньої літератури, екосистеми взаємопов'язаних сервісів відкритої науки. Перспективи подальших досліджень пов'язані з активною промоцією сервісів НРАТ та їх розвитку на основі системного аналізу користувацького досвіду, моніторингом затребуваності БД АТ Нацрепозитарію, розробленням пропозицій щодо розвитку НРАТ з урахуванням кращих зарубіжних практик розвитку відкритої наукової інфраструктури та інтеграції з EOSC.

ПОДЯКИ. Автор висловлює вдячність Міністерству освіти і науки України, яке з 2016 року опікується питаннями створення та забезпечення функціонування Національного репозитарію академічних текстів, команді проєкту НРАТ за натхненню творчу роботу, а також усім, хто робить свій внесок у розвиток відкритої науки.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Schumpeter J.A. The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle. Cambridge, MA: Harvard University Press; 1934.
2. Lundvall, B.-Å., Joseph, K. J., & Vang J. (2009). Handbook of innovation systems and developing countries: building domestic capabilities in a global setting. Edward Elgar Publishing
3. Radošević, S., & Yoruk, D. E. (2018). Entrepreneurial propensity of innovation systems: Theory, methodology and evidence. Res Policy, 47(10), 1997-2014. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.01.011>

Chmyr Olena,

State scientific institution Ukrainian Institute of Scientific and Technical
Expertise and Information (UkrISTEI), Kyiv, Ukraine,
ORCID: 0000-0002-9376-7344, e-mail: ES@ukrintei.ua

FROM OPEN ACCESS TO OPEN SCIENCE, FROM E-ARCHIVE TO ECOSYSTEM

ABSTRACT. The paper summarizes the decade of development of Ukraine's National Repository of Academic Texts (NRAT) as a central element of the national open science infrastructure since its establishment, and outlines prospects for its further development in the context of integration into the European Open Science Cloud (EOSC). Research methods: analysis of the regulatory framework governing NRAT's operation; a review of monitoring data on the dynamics of the academic text database (DB) content and the integration of local repositories; and a comparative analysis of practices in building research e-infrastructures. The sequence of recognition of the value of open access, open data, and open science at the level of state policy is traced; the transformation from a local archive of dissertation and R&D report texts into an open online repository is described; the expansion of information sources through the integration of repositories of higher education institutions, research institutions, publishers, and periodicals is shown; and the creation of new services (open peer review, science popularization, research data archiving, and AI-based support) is presented. It is demonstrated that over ten years NRAT has evolved from an e-archive into an ecosystem of interconnected services. Prospects for further development are identified, based on the creative adoption of best international practices and integration into EOSC.

KEYWORDS: open access; open science; National Repository of Academic Texts; research infrastructure; open research data; European Open Science Cloud (EOSC).